

«Варязька поклажа» з Лаври

Федір Андрощук, доктор історичних наук, генеральний директор Національного музею історії України

Series Byzantina. Ukrainica, 23, 2022

У Національному заповіднику «Кієво-Печерська лавра» зберігається унікальний для України середньовічний раритет. Це кругла застібка, знайдена у житлі XII–XIII ст. Ймовірно, її поклали там у схованці, спеціально зробленій у долівці. Залишки житла археологи дослідили під час архітектурно-археологічних робіт в шурфі, закладеному в корпусі № 20 у 1994 р. (Сыромятников, Балакин 1994) (рис. 1).

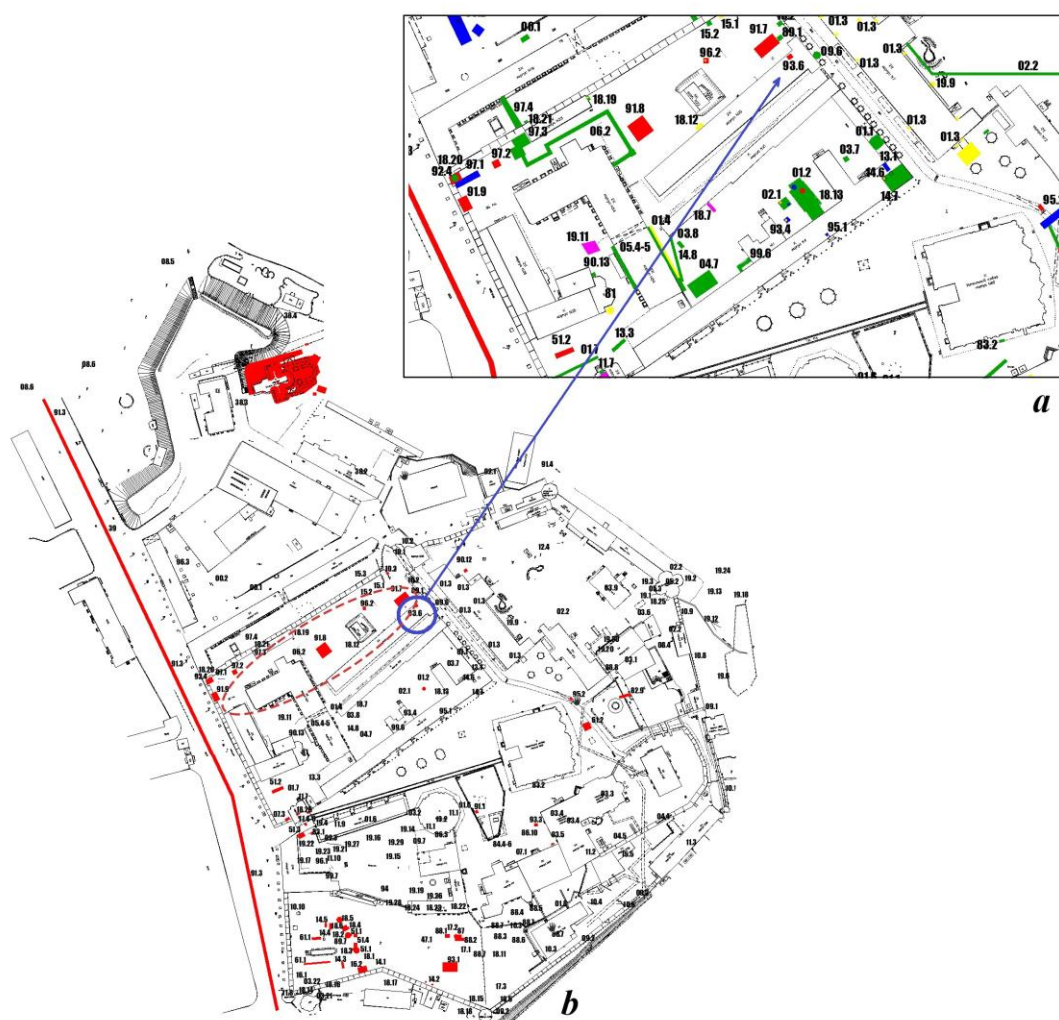

Рис. 1. а – фрагмент Археологічної карти території Національного заповідника «Кієво-Печерська лавра»; б – гіпотетична реконструкція розміщення Гостиного двору на території Печерського монастиря у княжу добу (автор С. Тараненко)

Двокамерна споруда походила з шару, насиченого залишками горілого дерева та попелу. Матеріал з її заповнення та обставини археологізації вказують, що будівля, вірогідно, загинула у пожежі в 1240 р. під час Батиської навали.

Виявлена фібула кругла, діаметром 27 мм. Одна її половина виготовлена з круглого, а інша – з перекрученого дроту. В одному з двох стиків розташоване заглиблення для кільця голки. Голка, завдовжки 27 мм, у верхній частині має кільцеподібне потовщення завширшки 5 мм та завтовшки 4 мм. Ще одне потовщення – значно ширше і орнаментоване мотивом у вигляді косих ліній, що пересікаються, – міститься посередині гладкої та круглої у перетині частини виробу (рис. 2).

Рис. 2. Фібула з експозиції музею історії Києво-Печерської лаври (фото О. Махоти)

Подібні застібки – рідкісні гості у наших краях. Вони поширилися у північно-західній Європі в XII ст., коли в чоловічу та жіночу моду увійшов верхній одяг із розрізом на ший. Верхню частину такого одягу можна було накинути на голову, при цьому верхній кінець розрізу закривали за допомогою такої круглої застібки (рис. 3). У середині XIV ст. на зміну

цьому одягу прийшов інший, який щільніше прилягав до тіла і застібався за допомогою гудзиків або зашнуровувався. Це і замінило кільцеві застібки.

Рис. 3. Місце фібули у середньовічному костюмі (реконструкція Д. Пефтіця)

Такі фібули були популярними в Британії, Ірландії та Німеччині.^{*} Їхніх найближчих родичів ми знаходимо у різних місцях середньовічної Данії, включно з містом Лунд на півдні Швеції, яке тоді також належало Данії. За стилістичними та археологічними ознаками знайдені там екземпляри датуються XIII ст. Нечисленні фібули цього типу зафіксовані в Лондоні, де вони датовані 1230-ми та 1260-ми роками, а також в Ірландії, де їх датують кінцем XII – XV століттям. Фібули такого типу виготовляли з мідного або свинцево-олов'янистого сплаву, срібла або золота.

^{*} Я вдячний директору Національного Музею Ірландії Рагналю О'Флоїну за дискусію щодо цієї знахідки та можливістю ознайомитися з рукописом його неопублікованої роботи - Ragnall O'floinn «Silver Brooch from Tuscquoy, Westray, Orkney».

У середині XIII ст. пласкі круглі застібки вперше з'явилися у міському середовищі Новгороду.

Іконографічний матеріал дозволяє вважати, що подібні застібки були статусною річчю. Їх також знаходили у скарбах та як окремі знахідки на сільських поселеннях, замчищах, резиденціях місцевих можновладців, містах та монастирях.

Отже, застібка плаща, знайдена на території Києво-Печерської лаври, походить із західного християнського світу. На Русі у XII–XIII ст. прибічників латинської віри називали «варягами». З ними у Лаврі пов'язані так звані «Варязькі печери». Там, як розповідається у Києво-Печерському патерику, розбійники переховували «варязьку поклажу» – скарб латинського посуду, знайдений монахом Федором. Ця легенда датується часом князювання Святополка Ізяславовича та його сина Мстислава. Це ж джерело розповідає про варяга Шимона і його сина Георгія, ростовського тисяцького. Без огляду на ці оповідки можна припустити, що у XIII ст. Печерський монастир був місцем паломництва вихідців із Західної Європи. Те, що жителі Північної Європи були знайомі з культурою візантійського християнства, підтверджують зроблені їхніми ювелірами імітації візантійсько-руських хрестів-релікваріїв (Андрощук 2014). Не виключено, що дорогою до Візантії або Святої Землі такі люди зупинялися у Печерському монастирі. Можливо, пам'яткою про такий візит і є ця унікальна бронзова фібула.

Підтвердженням такого припущення може стати археологічний матеріал, який доповнює контекст знахідки. Згідно «Археологічної карти території Заповідника» (Тараненко, Мисько, Зажигалов 2019), на місці знахідки фібули у XII–XIII ст. існував житловий квартал, який, судячи з характеру знахідок, навряд чи мав відношення до мешканців Печерського монастиря – ченців та послушників. На це вказують фрагменти скляного посуду та імпортової амфорної тари візантійського походження. Можна вважати, що існуючий тут квартал міг виконувати роль своєрідного Гостиного двору для паломників та гостей монастиря. Розташування двору було зручним – практично відразу за мурами монастиря, біля в'їзду до нього та поряд із дорогою, що вела до Лядських воріт Києва. Можливо, що переночувати подорожньому було набагато безпечніше у монастирі, ніж у місті. А знахідка рідкісної та статусної фібули на території Верхньої лаври є важливим матеріальним свідченням на користь запропонованої інтерпретації цієї монастирської локації.

Література

Андрощук, Ф. 2014. Русь и византийские контакты Скандинавии в XI–XIV вв. *Stratum plus*, 5, с. 199-212.

Сыромятников, А. К., Балакин, С. А. 1994. *Отчет об археологических исследованиях на территории «Киево-Печерского историко-культурного заповедника» в 1994 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф. 64 (Експедиції), № 1994/127.

Тараненко, С. П., Мисько, Ю. В., Зажигалов, О. В. 2019. *Археологічна карта Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника*. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Blomqvist, R. 1947. *Spännen och Söljor. Kulturen 1947*. Lund.

Højmark Jensen, M. 2005. *Middelalderlige ringspænder i det nuværende Danmark: typologi og datering, fundforhold og kontekster, funtion og symbolik*. Højbjerg: Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi, Aarhus Universitet.

Højmark Søvsø, M. 2009. Middelalderlige ringspænder. Typologi, datering og brug. *Kuml Årg*, 58.